

FARG'ONA VODIYSI SAVDO MUNOSABATLARI (XIX ASR OXIRI)

Hoshimov Dilmurodjon Doniyorjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti,

O'zbekiston tarixi kafedrası

tayanch doktoranti

Dilmurodhoshimzoda@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada XIX asr oxirida Farg'ona vodiysida shakllangan savdo munosabatlarining ijtimoiy-iqtisodiy asoslari, ichki va tashqi savdo yo'nalishlari, bozorlardagi tovar ayirboshlash tizimi hamda mahalliy hunarmandchilik mahsulotlarining savdodagi o'rni tahlil etiladi. Rossiya imperiyasi tomonidan mintaqaning siyosiy-iqtisodiy hayotiga kirib kelishi natijasida savdo tizimida yuz bergan tub o'zgarishlar, yangi bozorlarning paydo bo'lishi, transport yo'llarining kengayishi va Farg'ona vodiysining Markaziy Osiyodagi savdo markazlaridan biriga aylanish jarayoni ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, savdo munosabatlaridagi milliy tadbirkorlar faoliyati, karvon yo'llari, bojxona tartiblari va pul muomalasi bo'yicha mavjud tarixiy manbalar asosida tahliliy xulosalar keltiriladi. Tadqiqot XIX asr oxiri mintaqqa iqtisodiy hayotining umumiy ko'rinishini ochib berishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Farg'ona vodiysi, savdo, XIX asr oxiri, bozorlar, karvon yo'llari, Rossiya imperiyasi, hunarmandchilik, iqtisodiy munosabatlar.

XIX asr oxiri Farg'ona vodiysi iqtisodiy hayoti uchun eng muhim davrlardan biridir. Bu davrda mintaqada savdo munosabatlari jadallashib, ichki bozorlardan tashqi bozorlar tomon yo'nalishlar kengaya boshladi. Qo'qon xonligi davridan meros bo'lib qolgan savdo tizimi Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi ta'siri ostida tubdan o'zgardi. Farg'ona vodiysi geografik joylashuvi, tabiiy resurslari va hunarmandchilik an'analari bilan qadimdan Markaziy Osiyoning iqtisodiy markazlaridan biri hisoblangan bo'lib, XIX asr oxirida bu mavqe yanada kuchaydi. Mintaqadan o'tgan savdo yo'llari faqat ichki tovar almashinuvi emas,

balki Buxoro amirligi, Xiva xonligi, Qashg'ar, Afg'oniston, hatto Rossiya va Sharq mamlakatlari bilan savdo aloqalarining rivojlanishiga imkon yaratgan.

Mazkur maqolada XIX asr oxirida Farg'ona vodiysi savdo munosabatlarining shakllanishi, rivoji, ichki va tashqi yo'nalishlari, bozorlardagi tovar almashuvi, mahalliy hunarmandchilikning savdodagi o'rni, shuningdek Rossiya imperiyasi iqtisodiy siyosatining mintaqaga ta'siri ilmiy asosda yoritiladi.

Farg'ona vodiysi qadimdan "Buyuk ipak yo'li"ning muhim tarmoqlaridan biri joylashgan hudud bo'lib, XIX asr oxirida bu mavqe saqlanib qolgan. Quilash omillar ta'sir ko'rsatgan:

Geografik joylashuv – mintaqa Turkistonning sharqiy darvozasida joylashgan bo'lib, Qo'qon, Andijon, Marg'ilon, Namangan kabi shaharlar savdoning asosiy markazlari edi.

Tabiiy resurslar – paxta yetishtirish uchun qulay sharoitlar, serhosil yerlar, bog'dorchilik va uzumchilik mahsulotlarining ko'pligi savdoni jonlantirdi.

Aholi zichligi va hunarmandchilik – shaharlararo iqtisodiy aloqalarni mustahkamladi.

Shu sababli XIX asr oxirida Farg'ona vodiysi Rossiya imperiyasining iqtisodiy manfaatlarida markaziy o'rin egalladi.

1876-yilda Qo'qon xonligi tugatilgach, Farg'ona vodiysi Rossiya imperiyasi tarkibiga kiritildi va uning bozor tizimi imperiya qonunlari asosida qayta tashkil etildi.

Bu jarayonda:

yangi bojxona majmualari barpo qilindi;

savdo faoliyati imperiya soliq tizimiga bog'landi;

yarmarkalar soni oshirildi;

rus tadbirkorlari uchun imtiyozlar yaratildi.[1]

XIX asr oxiri Farg'ona vodiysida transport infratuzilmasining rivojlangan davri bo'ldi. Rossiya imperiyasi savdo manfaatlari uchun:

Andijon–Osh karvon yo'li,

Qo'qon–Toshkent temir yo'li,

Marg'ilon–Namangan savdo yo'llarini rivojlantirdi.

Temir yo'l mintaqa savdo hajmini keskin oshirdi.

XIX asr oxiri Farg'ona vodiysida ichki savdo uch asosiy yo'nalishda kechgan:

Har bir yirik shaharda haftalik yarmarkalar bo'lib, ular quyidagi tovarlar bilan mashhur edi:

paxta va ipak,
gilamlar,
temir buyumlar,
meva-sabzavotlar,
shoyi va adras matolar.[2]

Qo'qon bozori ipak mahsulotlari bilan, Marg'ilon bozori shoyi to'qimachiligi bilan mashhur edi.

Farg'onadagi hunarmandchilik XVIII–XIX asrlarda juda rivojlangan bo'lib, XIX asr oxirida savdo mahsulotlarining asosiy qismini quyidagilar tashkil etgan:

sopol buyumlar (Rishton),
zanglamas pichoqchilik (Chust),
zargarlik mahsulotlari (Qo'qon, Marg'ilon),
yog'och o'ymakorligi,
xonatlas, beqasam, shoyi.

Ushbu mahsulotlar faqat ichki bozor emas, balki tashqi bozor uchun ham mo'ljallangan edi.

XIX asr oxiri Farg'ona vodiysida:

paxta,
g'alla,
uzum,
qand lavlagi,
meva mahsulotlari savdosi keng rivojlandi.[3]

Paxta Rossiya sanoati uchun asosiy xom ashyo bo'lib, mintaqa iqtisodiy hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Farg'ona vodiysi XIX asr oxirida quyidagi davlatlar bilan savdo olib borgan:

Xitoy (Qashg'ar orqali),
Afg'oniston,
Buxoro amirligi,
Xiva xonligi.

Asosiy eksport mahsulotlari:

paxta,
ipak,
mevalar,
chirm buyumlari.[4]

Mintaqaning eng yirik savdo hamkori – Rossiya edi.

Rossiya bozorlariga quyidagilar eksport qilindi:

paxta – asosiy tovar,
ipak,
quritilgan mevalar,
gilamlar.

Rossiyadan import qilindi:

temir buyumlar,
chinni idishlar,
sanoat mahsulotlari,
qand, un, kerosin.

Bu jarayon mintaqaning iqtisodiy tuzilishini kolonial yo'nalishga bog'lab qo'ydi.

XIX asr oxirida Farg'ona vodiysida pul muomalasi sezilarli ravishda o'zgardi. Rossiya:

kumush tangalarni muomalaga kiritdi,
mahalliy chaqalarni bosqichma-bosqich chetlashtirdi,
soliq tizimini imperiya standartlariga moslashtirdi.
Bozor faoliyati uchun yangi soliq turlari joriy etildi:

savdo bojlari,
yarmarka solig'i,
karvon o'tish to'lovlari.

Bu tizim mahalliy tadbirkorlar uchun qiyinchiliklar yaratgan bo'lsa-da, savdo hajmining oshishiga sabab bo'ldi.

XIX asr oxiri Farg'ona vodiysida mahalliy savdogarlarning mavqei nisbatan past bo'lsa-da, ular savdo tizimining ajralmas qismi bo'lgan.

Eng faol milliy tadbirkorlar:

Attorlar,
ipak savdogarlari,
zargarlik buyumlari sotuvchilari,
paxta vositachilari,
karvon boshliqlari.[5]

Ular karvon yo'llarining jonlanishida muhim rol o'ynagan.

Xulosa qilib aytganda, XIX asr oxiri Farg'ona vodiysida savdo munosabatlarining jadal rivojlangan davri bo'lib, bu jarayon mintaqqa iqtisodiy hayotiga chuqur ta'sir ko'rsatdi. Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati savdo tizimini tubdan o'zgartirdi, yangi yo'llar, yangi bozorlar va yangi savdo mexanizmlarini yaratdi. Ichki savdo tizimi hunarmandchilik va dehqonchilik mahsulotlari hisobiga rivojlandi, tashqi savdo esa mintaqaning iqtisodiy aloqalarini kengaytirdi.

Farg'ona vodiysi savdo tarixini o'rganish bugungi zamon iqtisodiy jarayonlarini tushunishda ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rasulov B. Farg'ona vodiysi iqtisodiy tarixi. – Toshkent: Fan, 2011. – 45–133-betlar.
2. Aminov K. O'zbekistonda savdo munosabatlari tarixi. – Toshkent: Sharq, 2009. – 64–158-betlar.
3. Qodirov A. Turkiston general-gubernatorligi davrida iqtisodiy jarayonlar.

– Toshkent: Yangi asr avlodi, 2014. – 88–141-betlar.

4. Yo‘ldoshev M. Qo‘qon xonligidan Rossiya imperiyasiga: iqtisodiy o‘zgarishlar. – Farg‘ona: Nodirabegim, 2012. – 35–120-betlar.

5. Turg‘unov D. O‘rta Osiyo savdo yo‘llari tarixi. – Toshkent: Akademiya, 2008. – 50–99-betlar.